

ARKADIUSZ DYMOWSKI

**NOWE ZNALEZISKA MONET RZYMSKICH
Z DORZECZA BZURY**

W latach 2004–2007 udało się zarejestrować szereg nowych, amatorskich znalezisk monet rzymskich dokonanych w rejonie dorzecza środkowej i dolnej Bzury¹. Interesujący nas obszar to północna część woj. łódzkiego, tj. powiaty: kutnowski, łęczycki, łowicki, skierniewicki i rawski oraz z woj. mazowieckiego powiaty sochaczewski i żyrardowski². Nowo publikowane odkrycia to przede wszystkim trzy skarby obejmujące w sumie nie mniej niż ok. 300 denarów, ale także 54 monety srebrne i brązowe z 33 znalezisk drobnych. W większości przypadków nie było możliwości dotarcia do oryginałów monet. Z konieczności zostały one określone na podstawie zdjęć, czasem bardzo słabej jakości i niekompletnych. Nie mamy też niemal zupełnie danych metrologicznych.

1. SKARB Z KRZYŻANÓWKA, POW. I GM. KUTNO

Pomiędzy listopadem 2005 r. i lipcem 2006 r. na terenie użytków rolnych we wsi Krzyżanówek³ znaleziono 22 rzymskie denary z I–II w. Monety odkryto powyżej obszaru zalewowego rzeki Ochni, większość w obrębie ok. 100 m, a jedną z nich ok. 200–300 m od pozostałych.

---

¹ Serdecznie dziękuję wszystkim osobom, które anonimowo przekazały mi informacje na temat okoliczności znalezienia monet i udostępniły zdjęcia odkrytych numizmatów.

² Przyjęto za J. Skowronem, że znaleziska ze stanowisk z wschodniej części powiatu sochaczewskiego i północnej żyrardowskiego należy łączyć z osadnictwem z dorzecza Bzury. Zob. J. Skowron, *Kultura przeworska w dorzeczu środkowej i dolnej Bzury. Monografia osadnictwa*, Poznań 2006, s. 108–136 oraz mapa osadnictwa na s. 162.

³ Miejsce odkrycia skarbu udało się precyzyjnie zlokalizować, jednakże w obecnej sytuacji publikacja szczegółowego opisu stanowiska mogłaby skutkować jego całkowitym wyrobawieniem. Niestety pomimo takiego zagrożenia i wielokrotnych monitów urząd konserwatorski nie wyraził dotychczas zgody na przeprowadzenie w Krzyżanówku badań ratowniczych przez archeologów.

1. O t h o, denar, rok 69, Rzym, RIC I 8. (ryc. 1)
 Av. Głowa w pr., w otoku: [IM]P M OTHO CA[ESAR AVG TR P];
 Rv. Securitas stojąca w l. trzyma wieniec i berło, w otoku: [SECVRITA]S [P] R.
2. O t h o, denar, rok 69, Rzym, RIC I 8. (ryc. 2)
 Av. Głowa w pr., w otoku: IMP M OTHO CAESAR AVG TR P;
 Rv. Securitas stojąca w l. trzyma wieniec i berło, w otoku: SECVRITAS P R.
3. W e s p a z j a n, denar, lata 69–71, Rzym, RIC II 10. (ryc. 3)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: IMP CAESA[R VES]PASIANVS AVG;
 Rv. Pax siedząca w l. trzyma gałązkę i kaduceusz, w otoku: C[OS ITE]R — TR POT.
4. W e s p a z j a n, denar, lata 69–71, Rzym, RIC II 15. (ryc. 4)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: IMP CAES[AR VESPA]SIANVS AVG;
 Rv. Rozpaczająca Judea siedząca w pr., za nią z l. trofea, w odcinku: [IV]DA[EA].
5. H a d r i a n, denar, lata 134–138, Rzym, 2,82 g, ↑↓, RIC II 257. (ryc. 5)
 Av. Głowa w pr., w otoku: HADRIANVS — AVG COS III P P;
 Rv. Pietas stojąca w l. unosi obydwie ręce, z l. ołtarz, w otoku: [PIETAS] — AVG.
6. H a d r i a n, denar, lata 134–138, Rzym, RIC II 265. (ryc. 6)
 Av. Głowa w pr., w otoku: HADRIANVS — [A]VG COS III P P;
 Rv. Roma siedząca w l. trzyma figurkę Wiktorii i włócznię, z pr. oparta o krzesło tarcza, w otoku: ROMAE AE-TERNAE.
7. H a d r i a n (S a b i n a), denar, lata 128–134, Rzym, RIC II 398. (ryc. 7)
 Av. Popiersie w draperii w pr. z warkoczem, w otoku: SABINA AVGVSTA — HADRIANI AVG P P;
 Rv. Concordia siedząca w l. trzyma paterę i opiera l. łokieć na figurze Spes, pod krzesłem róg obfitości, w otoku: [C]ONCORDIA AVG.
8. A n t o n i n u s P i u s, denar, rok 139, Rzym, RIC III 50. (ryc. 8)
 Av. Głowa w pr., w otoku: ANTONINVS — AVG PIVS P P;
 Rv. Liberalitas stojąca w l. trzyma *pileus* i laskę, w otoku: TR POT — COS II.
9. A n t o n i n u s P i u s, denar, lata 145–161, Rzym, RIC III 155. (ryc. 9)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: ANTONINVS [AVG PIVS P P];
 Rv. Liberalitas stojąca w l. trzyma *abacus* i róg obfitości, po bokach: LIB — [III], w otoku: T[R POT COS II]II.
10. A n t o n i n u s P i u s, denar, lata 149–150, Rzym, RIC III 189. (ryc. 10)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: ANTONINVS AVG — PIVS P P TR P XIII;
 Rv. Geniusz stojący w l. trzyma paterę i kłosa zboża, w otoku: COS — IIII.
11. A n t o n i n u s P i u s, denar, lata 151–152, Rzym, RIC III 218. (ryc. 11)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [IMP CAES T AEL] HA[DR AN]TONI[NVS AVG PIVS P P];
 Rv. Tranquilitas stojąca w pr. trzyma ster oparty na globie i kłosa zboża, w odcinku: [TRANQ], w otoku: [TR] POT XV — [CO]S IIII.
12. A n t o n i n u s P i u s (F a u s t y n a S t a r s z a), denar, lata 141–161, Rzym, 2,80 g, ↑↓, RIC III 362. (ryc. 12)
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: [DIVA F]AV — ST[INA];
 Rv. Ceres stojąca w l. trzyma długą pochodnię i unosi połą szaty, w otoku: [AVGVSTA].
13. M a r e k A u r e l i u s z, denar, lata 161–164, Rzym, RIC III 22 lub podobne. (ryc. 13)
 Av. Głowa (w wieńcu laur.?) w pr., w otoku: [...NIN[V]S[...];
 Rv. Providentia stojąca w l. trzyma glob i róg obfitości, w otoku: [...P[...]]II.

14. Marek Aureliusz, denar, lata 165–166, Rzym, RIC III 148. **(ryc. 14)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [M ANT]ONINVS AVG — ARMENIACVS;
 Rv. Pietas stojąca w l. składa ofiarę nad ołtarzem i trzyma skrzynkę, w otoku: PIETAS
 AVG TR P XX COS III.
15. Marek Aureliusz, denar, lata 168–169, Rzym, RIC III 205. **(ryc. 15)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [M ANT]ONINVS AVG — [ARM PARTH
 MAX];
 Rv. Fortuna siedząca w l. trzyma ster i róg obfitości, w otoku: [FORT RED] TR P XXIII
 IMP [V COS III].
16. Marek Aureliusz, denar, lata 168–169, Rzym, RIC III 207. **(ryc. 16)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: M ANTONINVS — AVG TR P XXIII;
 Rv. Salus stojąca w l. karmi z patery węża owiniętego wokół ołtarza i trzyma długie berło,
 w otoku: SALVTI AVG COS III.
17. Marek Aureliusz (Antoninus Pius), denar, po roku 161, Rzym, RIC III 436.
(ryc. 17)
 Av. Głowa w pr., w otoku: DIVVS ANTONINVS;
 Rv. Czteropoziomowy stos pogrzebowy zwieńczony kwadrygą, w otoku: CONSECRATIO.
18. Marek Aureliusz (Faustyna Młodsza), denar, lata 161–176, Rzym, 3,00 g,
 ↑↓, RIC III 669. **(ryc. 18)**
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: [F]AVSTINA — AVGVSTA;
 Rv. Ceres w welonie siedząca w l. na cyście trzyma dwa kłosy i pochodnię, w otoku:
 CE-RES.
19. Marek Aureliusz (Faustyna Młodsza), denar, lata 161–176, Rzym, 2,95 g,
 ↑↑, RIC III 688. **(ryc. 19)**
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: [F]AVSTINA — AVGVSTA;
 Rv. Junona w welonie stojąca w l. trzyma paterę i berło, u jej stóp z l. paw, w otoku:
 IV-NO.
20. Marek Aureliusz (Lucylla), denar, lata 161–169, Rzym, RIC III 770. **(ryc. 20)**
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: LVCILLA — AVG[VSTA];
 Rv. Junona siedząca w l. trzyma kwiat i dziecko, w otoku: [I]VNONI [LVCINAE].
21. Marek Aureliusz (Lucylla), denar, lata 161–169, Rzym, RIC III 786. **(ryc. 21)**
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: LVCILLA — [AVGVSTA];
 Rv. Venus stojąca w l. trzyma figurkę Wiktorii i opiera się na tarczy, w otoku: [VENVS
 VICTRIX].
22. Kommodus, denar, lata 187–188, Rzym, 3,07 g, ↑↓, RIC III 166. **(ryc. 22)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: M [COMM ANT] — FEL AVG BRIT;
 Rv. Fortuna siedząca w l. trzyma ster oparty na globie i róg obfitości, w otoku: P M TR
 P XIII IMP VII COS V P P.

Denary nosiły wyraźne ślady wytarcia na skutek obiegu oraz pokryte były warstwą osadu przypominającego muł. Ponadto w odległości ok. 200–300 m od największego skupiska monet znaleziono brązową zapinkę, a w bliżej nieokreślonym sąsiedztwie także inne zabytki z okresu wpływów rzymskich.

Ryc. 1–15. Krzyżanówek — monety rzymskie ze skarbu, skala ok. 1:1
(fot. anonimowego autora)

16

17

18

19

20

21

22

Ryc. 16–22. Krzyżanówek — monety rzymskie ze skarbu, skala ok. 1:1
(fot. anonimowego autora)

2. SKARB Z SOBOTY, GM. BIELAWY, POW. ŁOWICKI

Nie później niż w lipcu 2007 r. we wsi Sobota, na polu ornym o powierzchni ok. 250 m², usytuowanym na niewielkim wzniesieniu nad Bzurą, odkryto 46 denarów rzymskich. Wcześniej, prawdopodobnie w ciągu kilku lat, w tym samym miejscu znaleziono ok. 200 podobnych monet. Z 46 wspomnianych wyżej denarów udało się zarejestrować 28 sztuk⁴ z I–II w., w tym jeden ułamek i dwie monety ze znacznymi ubytkami.

1. *Witellius* z⁵ (?), denar, rok 69 (?), nieokreślona mennica, RIC I ?. **(ryc. 23)**
 Av. Głowa (w wieńcu laur.?) w pr., legenda otokowa nieczytelna;
 Rv. Zarys stojącej postaci, legenda otokowa niemożliwa do odczytania.
2. *Wespażan*, denar, lata 70–72, Rzym, RIC II 29 lub 30.
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [IMP] CAES [VESP AVG P M];
 Rv. Akcesoria kapłańskie, u góry: [A]VGV[R], u dołu napis nieczytelny.
3. *Trajan*, denar, lata 103–111, Rzym, RIC II 98. **(ryc. 24)**
 Av. Popiersie w wieńcu laur. w pr., w otoku: [IMP TRAI]A]NO AVG GER D[AC P M TR P];
 Rv. Rozpaczający Dak siedzący w l. na stercie uzbrojenia, w odcinku: [D]AC CA[P], w otoku: [COS V P P SPQR OPTIMO P]RINC.
4. *Trajan*, denar, lata 103–111, Rzym, RIC II 115.
 Av. Popiersie w wieńcu laur. w pr. z draperią na l. ramieniu, w otoku: [IMP TRAIANO AVG] GER [DAC P M TR P];
 Rv. Roma stojąca w l. trzyma figurkę Wiktorii i włócznię, w otoku: COS V P P SPQR [OPTIMO P]RINC.
5. *Hadrian*, denar, lata 119–122 (?), Rzym, RIC II 78 (?). **(ryc. 25)**
 Av. Popiersie w wieńcu laur. w pr. z draperią na l. ramieniu, legenda otokowa niemożliwa do odczytania;
 Rv. Roma (?) siedząca w l. trzyma figurkę Wiktorii (?) i włócznię; w otoku: [...] COS III.
6. *Hadrian*, denar, lata 119–122, Rzym, RIC II 85. **(ryc. 26)**
 Av. Popiersie w wieńcu laur. w pr. (z draperią na l. ramieniu?), w otoku: [IMP CAESA] R T[RAIAN HADRIANVS AVG];
 Rv. Fortuna stojąca w l. trzyma ster i róg obfitości, w otoku: P M T[R P COS III].
7. *Hadrian*, denar, lata 134–138, Rzym, RIC II 280. **(ryc. 27)**
 Av. Głowa w pr., w otoku: [HADRI]ANVS — AVG COS III P P;
 Rv. Wenus siedząca w l. trzyma Kupidyna i odwróconą włócznię, w otoku: VENERI — S — FELIC[IS]
8. *Hadrian (Sabina)*, denar, lata 128–134, Rzym, RIC II ?.
 Av. Popiersie w draperii, w diademie w pr., w otoku: SABINA AVGVSTA — HADRIANI AVG P P;
 Rv. Brak danych⁶.
9. *Antoninus Pius*, denar, lata 140–143 (?), Rzym, RIC III 61 (?) lub 64 (?).
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [...] PI-VS [...];

⁴ Monety zostały określone na podstawie zdjęć słabej lub bardzo słabej jakości.

⁵ Możliwy też Otho lub Karakalla z pierwszych lat panowania.

⁶ Nie udało się pozyskać zdjęcia rewersu denara.

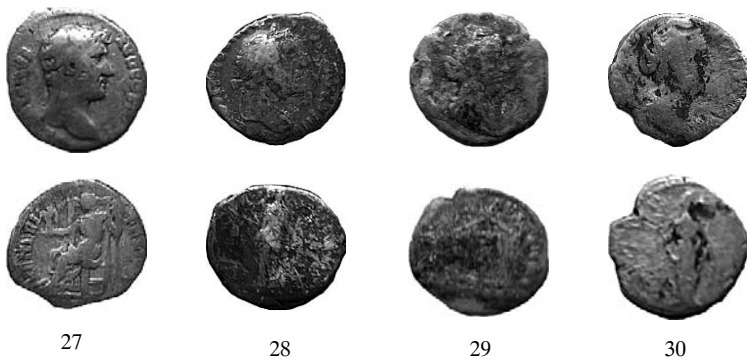
- Rv. Nieokreślona postać kobieca (Aequitas lub Clementia?) trzyma nieokreślony atrybut i długie berło (lub łaskę), w otoku: [...]S AVG.
 Moneta w złym stanie zachowania.
10. Antoninus Pius, denar, lata 147–154, Rzym, RIC III 162 lub podobne.
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: ANTONINVS AVG PIVS P[...];
 Rv. Annona stojąca w l. trzyma kłosy zboża nad modiussem i kotwicę, w otoku: [COS I] III.
  11. Antoninus Pius, denar, lata 147–156, Rzym, RIC III 163 lub podobne.
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [...]ONINVS AVG PI-[...];
 Rv. Annona stojąca w l. trzyma kłosy zboża i opiera się na modiusie posadowionym na statku, legenda otokowa niemożliwa do odczytania.
  12. Antoninus Pius, denar, lata 154–155, Rzym, RIC III 238–242. (ryc. 28)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [ANT]ONINVS [AVG PIVS P P] TR P XVIII;
 Rv. Zarys stojącej postaci, legenda otokowa nieczytelna.
  13. Antoninus Pius, denar, lata 156–157, Rzym, RIC III 260.
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: A[NTONINVS AVG] PIVS P P IMP II;
 Rv. Annona stojąca w pr. z l. stopą na dziobie okrętu trzyma ster i modius, w otoku: TR POT XX [COS] III.
  14. Antoninus Pius, denar, lata 145–161, Rzym, RIC III ?.
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [...]NINVS A[...];
 Rv. Postać kobieca stojąca w l. trzyma nieokreślone atrybuty, w otoku: [...] III.
  15. Antoninus Pius (Faustyna Starsza), denar, lata 141–161, Rzym, RIC III 343. (ryc. 29)
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: [DI]VA — FAV[STINA];
 Rv. Sześciokolumnowa świątynia z posągami siedzącej cesarzowej w środku, w otoku: [AED DIV F]AVS[TI]NAE.
  16. Antoninus Pius (Faustyna Starsza), denar, lata 141–161, Rzym, RIC III 344–351. (ryc. 30)
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: [...] — FAVS[...];
 Rv. Zarys stojącej postaci kobiecej, w otoku: [AE]TER[NITAS].
  17. Antoninus Pius (Faustyna Starsza), denar, lata 141–161, Rzym, RIC III 358 lub 362 lub 364.
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: [DIVA FAVSTIN]A;
 Rv. Ceres lub Junona stojąca w l. trzyma długie berło (lub pochodnię) i nieokreślony atrybut, w otoku: AVG[VSTA].
  18. Antoninus Pius (Faustyna Starsza), denar, lata 138–161, Rzym, RIC III ?.
 Av. Popiersie w draperii w pr., legenda otokowa nieczytelna;
 Rv. Nieczytelny.
 Moneta ukruszona przy brzegu.
  19. Antoninus Pius (Marek Aureliusz), denar, lata 151–153, Rzym, RIC III 453a lub 458.
 Av. Głowa w pr., w otoku: [AVRELIVS] CAE-SAR AV[G PII F];
 Rv. Geniusz stojący w l. trzyma paterę nad ołtarzem i orła legionowego, w otoku: [TR POT VI(I) COS II].
  20. Antoninus Pius (Marek Aureliusz), denar, lata 147–159, Rzym, RIC III ?.
 Av. Głowa w pr., w otoku: AVRELIVS CAE[S] — ANTON AVG PII F;
 Rv. Zarys stojącej postaci, legenda otokowa niemożliwa do odczytania.

21. **Marek Aureliusz**, denar, lata 161–162, Rzym, RIC III 50.
Av. Głowa w pr., w otoku: IMP M AVREL ANTONINVS AVG;
Rv. Providentia stojąca w l. trzyma glob i róg obfitości, w otoku: PROV DEOR TR P XVI COS III.
22. **Marek Aureliusz**, denar, rok 177, Rzym, RIC III 383. (**ryc. 31**)
Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [M A]NTONI[NVS AVG GERM SARM];
Rv. Annona stojąca w l. trzyma kłosa zboża nad modiušem i róg obfitości, u jej stóp z prawej dziób okrętu, w otoku: [TR P XXXI IMP VIII COS III] P P.
23. **Marek Aureliusz**, denar, rok 179, Rzym, RIC III 406.
Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: M AVRE[L ANTON]INVS AVG;
Rv. Mars stojący w pr. trzyma włócznię i opiera się na tarczy, w otoku: [T]R P XXXI[III] IMP X CO[S III P P].
Moneta nieznacznie ukruszona przy brzegu.
24. **Marek Aureliusz (Lucjusz Werus)**, denar, rok 168, Rzym, RIC III 586.
Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [L] VERVS [AVG ARM] PARTH MAX;
Rv. Fortuna siedząca w l. trzyma ster i róg obfitości, w otoku: [FORT RED TRP VIII IMP]V COS II[I].
25. **Marek Aureliusz (Kommodus)**, denar, lata 177–178, Rzym, RIC III 653.
Av. Popiersie w wieńcu laur., w draperii i w pancerzu w pr., w otoku: L AVREL CO[MMODVS AVG];
Rv. Salus siedząca w l. trzyma gałązkę i opiera l. ramię na krześle, u jej stóp wąż, w otoku: COS — [P P].
Ułamek (brak ok. 1/3 krążka).
26. **Kommodus**, denar, lata 184–192, Rzym, RIC III ?. (**ryc. 32**)
Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., legenda otokowa nieczytelna;
Rv. Postać stojąca w l. trzyma nieokreślone atrybuty, w otoku: [...] P M TR P X[...]
27. **Kommodus (Kryspina)**, denar, lata 180–183, Rzym, RIC III 278.
Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: CRISPINA — AVGVS[TA];
Rv. Concordia stojąca w l. trzyma patere i róg obfitości, w otoku: [CON]CO[RDIA].
28. **Klodyusz Albin⁷ (?)**, denar, lata 194–197 (?), nieokreślona mennica, RIC IV ?. (**ryc. 33**)
Av. Głowa (w wieńcu laur.?) w pr., legenda otokowa nieczytelna;
Rv. Postać stojąca w l. trzyma nieokreślony atrybut i róg obfitości (?), legenda otokowa nieczytelna.

Wszystkie zarejestrowane monety były w słabym bądź bardzo słabym stanie zachowania, w znacznej części skorodowane. Komentarza wymagają dwie monety uznane za najstarszą i najmłodszą w uchwyconej części zespołu, tj. domniemane denary Witelliusza i Klodyusza Albina. Ich określenie jest bardzo problematyczne ze względu na zły stan zachowania monet i niską jakość zdjęć. Obydwie monety przypisano konkretnym panowaniom w głównej mierze na podstawie nie w pełni czytelnych portretów, co niesie za sobą poważne ryzyko błędu.

⁷ Możliwy też Septymiusz Sewer lub Makryn.

Ryc. 23–33. Sobota — monety rzymskie ze skarbu, skala ok. 1:1
(fot. anonimowego autora)

3. SKARB Z OKOLIC SOCHACZEWA, M. POW.

Nie później niż w listopadzie 2007 r. w nieznanym miejscu nad Bzurą w okolicach Sochaczewa znaleziono 36 denarów rzymskich, z czego uchwycono 30, w tym jeden ułamek i jedną monetę mocno ukruszoną przy brzegu. Nie można wykluczyć, że w późniejszym okresie odkryto w tym samym miejscu dalsze monety, których nie udało się już zarejestrować.

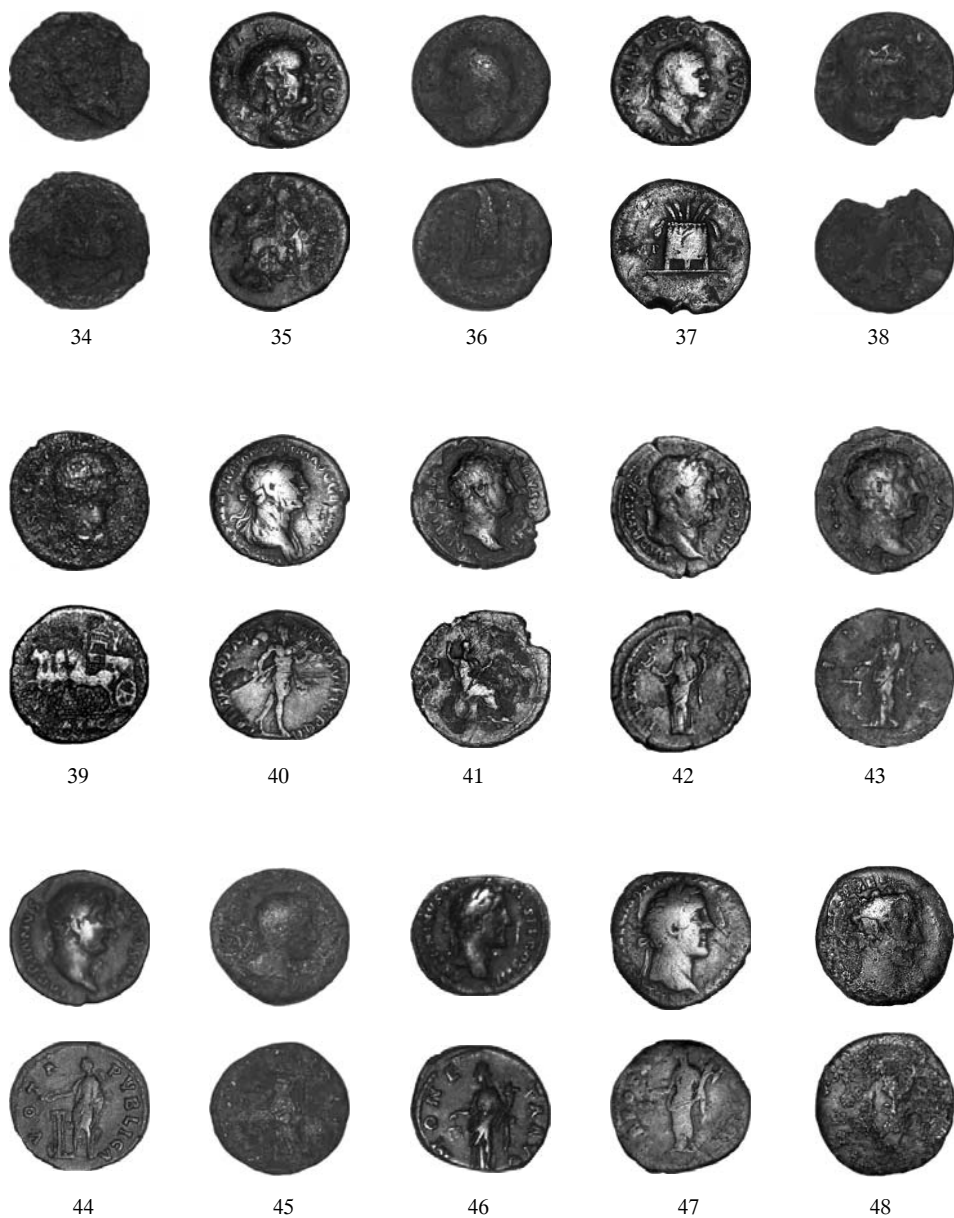
1. **R e p u b l i k a (?)**, denar, II–I w. przed Chr. (?), Rzym (?). **(ryc. 34)**
 Av. Męska głowa z brodą w pr., ew. legendy nieczytelne;
 Rv. Dioskurowie na koniach (?) lub nieokreślone bóstwo (?) jadące w bidze (?) lub kwadrydze (?) w pr., ew. legendy nieczytelne.
2. **W e s p a z j a n**, denar, lata 70–72, Rzym, RIC II 39. **(ryc. 35)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [IMP CAE]S VESP AVG [P M];
 Rv. Pax siedząca w l. trzymając gałązkę i kaduceusz, w otoku: [TRI POT II COS] III P P.
3. **W e s p a z j a n**, denar, lata 75–76, Rzym, RIC II 89 lub 99b. **(ryc. 36)**
 Av. Głowa (w wieńcu laur.?) w l., w otoku: [IMP CAESAR VESPASIANVS AVG];
 Rv. Orzeł z głową w l. stojący na cippusie, po bokach: [COS — VI(I)].
4. **W e s p a z j a n**, denar, lata 77–78, Rzym, RIC II 110. **(ryc. 37)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: CAESAR VESPASIANVS AVG;
 Rv. Modius z kłosami zboża i makówkami, po bokach [I]MP — [X]I[X].
5. **W e s p a z j a n (?)**, denar, lata 69–79 (?), Rzym (?), RIC II ?. **(ryc. 38)**
 Av. Zarys głowy w pr., ew. legendy nieczytelne;
 Rv. Nieczytelny.
 Moneta ukruszona przy brzegu.
6. **T y t u s (W e s p a z j a n)**, denar, lata 79–81, Rzym, RIC II 60. **(ryc. 39)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [DIVVS AVGVSTV]S VESPASIANVS;
 Rv. Kwadryga w l., w odcinku: EX SC.
7. **T r a j a n**, denar, lata 114–117, Rzym, RIC II 331. **(ryc. 40)**
 Av. Popiersie w draperii, w wieńcu laur. w pr., w otoku: IMP CAES NER TRAIAN OPTIM AVG GERM DAC;
 Rv. Mars kroczący w pr. trzymając włócznię i trofeum, w otoku: PARTHICO P M TR P COS VI P P SPQR.
8. **H a d r i a n**, denar, lata 132–134, Rzym, RIC II 162. **(ryc. 41)**
 Av. Głowa w pr., w otoku: HADRIANV[S — AV]GVST[VS];
 Rv. Roma siedząca w pr. na pancerzu i tarczy trzymając włócznię i parazonium, w otoku: [CO]S — [I]I.
9. **H a d r i a n**, denar, lata 134–138, Rzym, RIC II 233. **(ryc. 42)**
 Av. Głowa w pr., w otoku: [HADRIANVS — AVG COS I]II P P;
 Rv. Felicitas stojąca w l. trzymając kaduceusz i róg obfitości, w otoku: FELICIT-AS AVG.
10. **H a d r i a n**, denar, lata 134–138, Rzym, RIC II 256. **(ryc. 43)**
 Av. Głowa w pr., w otoku: [HADRIANVS — AVG COS I]II P P;
 Rv. Moneta stojąca w l. trzymając wagę i róg obfitości, w otoku: [MO]NE-TA [AVG].
11. **H a d r i a n**, denar, lata 134–138, Rzym, RIC II 290. **(ryc. 44)**
 Av. Głowa w pr., w otoku: HADRIANVS — AVG COS III P P;
 Rv. Cesarz w welonie stojący w l. składa z patery ofiarę nad trójnogiem, w otoku: VOTA PVBLICA.

12. **H a d r i a n**, denar, lata 118–138, Rzym (?), RIC II ?. (**ryc. 45**)
 Av. Popiersie (w draperii? z draperią na l. ramieniu?) w pr., legenda otokowa nieczytelna;
 Rv. Zarys stojącej postaci, w otoku: [...]II.
13. **A n t o n i n u s P i u s**, denar, lata 140–143, Rzym, RIC III 76b. (**ryc. 46**)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: ANTONINVS AVG — PIVS P P COS III;
 Rv. Moneta stojąca w l. trzyma wagę i róg obfitości, w otoku: MONE-TA AVG.
14. **A n t o n i n u s P i u s**, denar, lata 151–152, Rzym, RIC III 209. (**ryc. 47**)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: IMP [CAES] T AEL HADR AN[TO]NIN[VS
 AVG PIVS P P];
 Rv. Westa stojąca w l. trzyma simpulum i palladium, w otoku: TR POT XV — [COS II]II.
15. **A n t o n i n u s P i u s**, denar, lata 138–161, Rzym, RIC III ?. (**ryc. 48**)
 Av. Głowa w pr., w otoku: [...]AEL[...];
 Rv. Zarys stojącej postaci, legendy nieczytelne.
16. **A n t o n i n u s P i u s**, denar, lata 139–161, Rzym, RIC III ?. (**ryc. 49**)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [...]VS AVG[...];
 Rv. Postać kobieca stojąca w l. trzyma nieokreślony atrybut i róg obfitości, legendy nieczytelne.
17. **A n t o n i n u s P i u s (Faustyna Starsza)**, denar, lata 141–161, Rzym, RIC III 351. (**ryc. 50**)
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: DIVA — FAVSTINA;
 Rv. Providentia stojąca w l. z welonem rozwianym za głową trzyma glob, w otoku: A[ETER]NITAS.
18. **A n t o n i n u s P i u s ? (dla Faustyny St.?)**, denar, lata 141–161 (?), Rzym (?), RIC III 362 (?). (**ryc. 51**)
 Av. Brak danych⁸;
 Rv. Ceres stojąca w l. trzyma długą pochodnię i unosi poję szaty, legenda otokowa nieczytelna.
19. **A n t o n i n u s P i u s (Marek Aureliusz)**, denar, lata 151–157, Rzym, RIC III 454 lub podobne. (**ryc. 52**)
 Av. Głowa w pr., w otoku: AVRELIVS CA[ES] ANTON AVG PII F;
 Rv. Virtus stojąca w l. trzyma parazonium i włócznię, w otoku: TR [P]OT[...]OS II.
20. **A n t o n i n u s P i u s (Marek Aureliusz)**, denar, lata 151–157 (?), Rzym, RIC III 454 (?) lub podobne. (**ryc. 53**)
 Av. Głowa w pr., w otoku: [AVRELI]VS CAES AN[TON AVG PII F];
 Rv. Virtus stojąca w l. trzyma parazonium (?) i włócznię, w otoku: TR P[...]S II.
21. **M a r e k A u r e l i u s z**, denar, lata 163–165, Rzym, RIC III 79 lub 81 lub 85 lub 122. (**ryc. 54**)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [...]ONINVS AVG — ARM[...];
 Rv. Rozpaczająca Armenia siedząca w l. z ręką opartą na łuku, przed nią vexillum i tarcza, w odcinku: [ARM]E[N], w otoku: [...] COS III.
22. **M a r e k A u r e l i u s z**, denar, lata 175–176, Rzym, RIC III 352. (**ryc. 55**)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: M ANTONINVS AVG — GERM SARM;
 Rv. Roma stojąca w l. trzyma figurkę Wiktorii i włócznię, w otoku: TR P XXX — IMP V–III COS III.

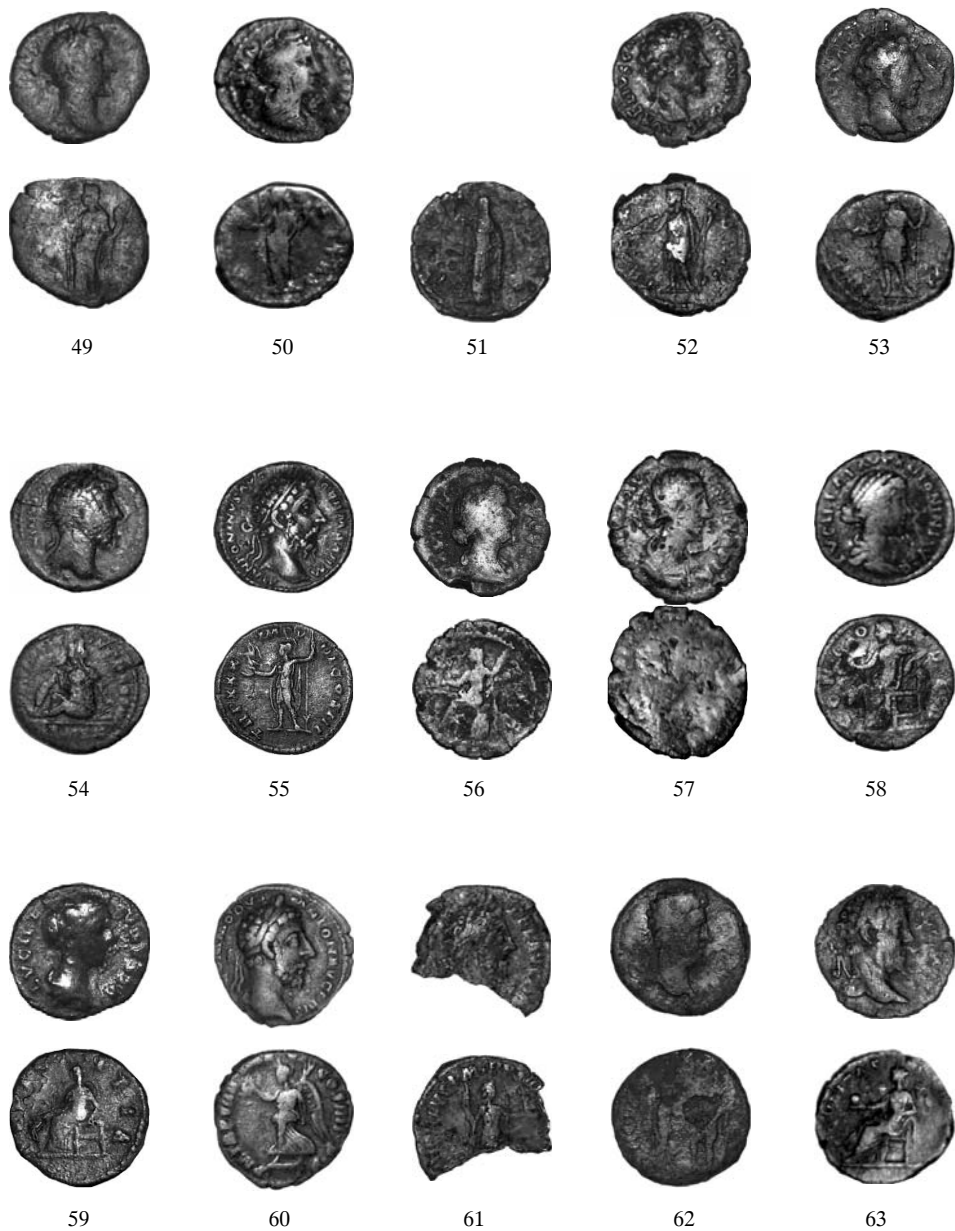
⁸ Nie udało się pozyskać zdjęcia awersu monety.

23. Marek Aureliusz (Faustyna Młodsza), denar, lata 161–176, Rzym, RIC III 669. (ryc. 56)
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: [F]AVSTIN[A AV]GVS[TA];
 Rv. Ceres siedząca w l. trzyma dwa rogi obfitości i pochodnię, w otoku: [CE]-RES.
24. Marek Aureliusz (Faustyna Młodsza), denar, lata 176–180, Rzym, RIC III s. 273. (ryc. 57)
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: [DIVA] FAV-STINA PIA;
 Rv. Nieczytelny.
25. Marek Aureliusz (Lucylla), denar, lata 169–183, Rzym, RIC III 758. (ryc. 58)
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: LVCILLAE AVG ANTONINI AVG F;
 Rv. Concordia siedząca w l. trzyma paterę i opiera łokieć na figurze Spes, w otoku: CONCORDIA.
26. Marek Aureliusz (Lucylla), denar, lata 161–169, Rzym, RIC III 781. (ryc. 59)
 Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: LVCILL[A A]VGVSTA;
 Rv. Pudicitia w welonie siedząca w l. z ręką na piersi, w otoku: P[VDIC]ITIA.
27. Kommodus, denar, lata 183–184, Rzym, RIC III 80. (ryc. 60)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [M] COMMODVS — ANTON AVG PIVS;
 Rv. Wiktoria krocząca w l. trzyma wieniec i liść palmowy, w otoku: P M TR P VIII [IMP] VI COS III P P.
28. Kommodus, denar, lata 187–188, Rzym, RIC III 155. (ryc. 61)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [M COMM ANT] — P FEL AVG BR[IT];
 Rv. Nobilitas stojąca w pr. trzyma długie berło i figurę Minerwy, w otoku: [NOBILIT] AVG P M TR P [XII IMP VIII COS V]
 Ułamek (brak ok. 1/2 krążka).
29. Kommodus, denar, lata 191–192, Rzym, RIC III 259a. (ryc. 62)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [L AEL AVREL COMM AVG P FEL];
 Rv. Herkules stojący w l. ze stopą na dziobie okrętu opiera maczugę na pieńku i trzyma błyskawicę oraz ściska rękę Afryki stojącej w l. w skórze słonia, trzymającej *sistrum* i naręcze kłosów zboża, u jej stóp lew, w otoku: [PR]O[VIDENTIAE AVG].
30. Septymiusz Sewer, denar, lata 194–197, Rzym, RIC IV 56 lub 93. (ryc. 63)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [L SEPT SEV PERT AVG IMP IIII (lub VIII)];
 Rv. Securitas siedząca w l. trzyma glob w pr. ręce, w otoku: [SECVR]ITAS — [PVB]LICA].

Pozostałe sześć monet znalazca uznał za nieczytelne, chociaż możliwe do określenia jako rzymskie denary. Uchwycone monety były w zróżnicowanym stanie zachowania, większość nosiła ślady wytarcia, a kilka korozji na powierzchni. Podobnie jak w przypadku niektórych monet z Soboty, dyskusyjne jest określenie jednego z denarów z sochaczewskiego skarbu jako monety republikańskiej. Mając na uwadze zły stan zachowania monety i słabą jakość zdjęcia, można jednak ze sporym prawdopodobieństwem uznać tę monetę za denar wybity w okresie Republiki ze względu na charakterystyczny styl wykonania stempli i dość typowe przedstawienia awersu i rewersu.

Ryc. 34–48. Okolice Sochaczewa — monety rzymskie ze skarbu, skala ok. 1:1
(fot. anonimowego autora)

Ryc. 49–63. Okolice Sochaczewa — monety rzymskie ze skarbu, skala ok. 1:1
 (fot. anonimowego autora)

4. ZNALEZISKA DROBNE Z DORZECZA BZURY

Bolimowska Wieś, gm. Bolimów, pow. skierniewicki

M.: nieznane. **D.:** 2002 r. **L.:** 1 moneta.

Tr a j a n, denar z kolumną na rewersie (określenie według znalazcy, bliższych danych brak).

Bzura — nad rzeką, woj. łódzkie

M.: nieznane miejsce (lub miejsca) nad rzeką Bzurą. **D.:** nie później niż lipiec 2006 r. **L.:** 2 monety.

1. **M i a s t o R z y m**, Ae3 (follis), lata 330–335, Siscia, RIC VII (?), typ „Wilczyca z bliźniętami” według LRBC (określenie na podstawie pobieżnych oględzin monety).
Av. Popiersie w pancerzu i w hełmie w l., w otoku: VRBS ROMA (nie w pełni czytelna legenda);
Rv. Wilczyca w l. karmi Remusa i Romulusa, w odcinku oznaczenie mennicy Siscia. Moneta w słabym stanie zachowania
2. **K o n s t a n c j u s z I I**, Ae4, lata 351–361, nieokreślona mennica, RIC VIII ?, typ „FEL TEMP REPARATIO. Upadający jeździec” według LRBC (określenie na podstawie pobieżnych oględzin monety).
Av. Popiersie w diademie w pr., w otoku tytułatura Konstancjusza II;
Rv. Żołnierz w hełmie zwrócony w l. z tarczą na l. ramieniu przebija włócznią upadającego jeźdźca, w otoku częściowo czytelny napis FEL TEMP REPARATIO, oznaczenia mennicy nieczytelne;
Moneta w słabym stanie zachowania.

Czerwona Niwa, gm. Wiskitki, pow. żyrardowski

A) M.: nieznane. **D.:** nie później niż czerwiec 2007 r. **L.:** 1 moneta.

A n t o n i n u s P i u s (138–161), denar, Rzym, RIC III ?. (**ryc. 64**)

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., napisy otokowe nieczytelne;

Rv. Postać kobieca (Annona?) stojąca w l., napisy otokowe nieczytelne.

Moneta w złym stanie zachowania, ukruszona przy brzegu (śląd po przerwanych otworze?).

B) M.: nieznane. **D.:** nie później niż lipiec 2007 r. **L.:** 1 moneta. **Kom.:** w tym samym miejscu, w promieniu ok. 15 m, poza wyszczególnioną niżej znaleziono co najmniej 2 inne monety rzymskie; najprawdopodobniej opisany wyżej denar Antoninusa Piusa z Czerwonej Niwy pochodzi z tego samego stanowiska.

W e s p a z j a n (69–79), denar, Rzym, RIC II ?. (**ryc. 65**)

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku [...]R V[...]S A[...];

Rv. Postać siedząca w l., napisy otokowe nieczytelne.

Moneta w złym stanie zachowania.

Elżbietów, gm. Teresin, pow. sochaczewski

M.: pole orne wzdłuż rzeki Pisi na obszarze ok. 0,5 ha. **D.:** październik 2006 r. **L.:** 3 monety.

1. **W e s p a z j a n** (69–79), denar, Rzym (?), śr. 18 mm, RIC II 19(?) lub podobne. (**ryc. 66**)

- Av. Głowa (w wieńcu laur.?) w pr., napisy otokowe nieczytelne;
 Rv. Wiktoria (?) stojąca w l. na dziobie okrętu (?), legendy nieczytelne.
 Moneta w złym stanie zachowania.
2. **T r a j a n**, denar, lata 103–111, Rzym, śr. 18 mm, RIC II 121–122. **(ryc. 67)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr. z draperią na l. ramieniu, w otoku: IMP TRAIANO
 AVG GER DAC P M TR P;
 Rv. Postać kobieca (Felicitas lub Fortuna) trzyma nieokreślony atrybut i róg obfitości,
 w otoku: COS V P P SPQR OPTIMO PRINC.
 Moneta w dobrym stanie zachowania, mocno porysowana na rewersie (świeże
 rysy).
3. **A n t o n i n u s P i u s**, denar, lata 145–161 (?), Rzym, śr. 18 mm, RIC III 156A–157(?).
(ryc. 68)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [...]TONINVS PI-[...];
 Rv. Cesarz (?) stojący w l. składa ofiarę nad trójnogiem (?) i trzyma zwój (?), legendy
 nieczytelne.
 Moneta w dobrym stanie zachowania, ułamana (brak ok. 1/2 krążka).

Henryków, gm. Hów, pow. sochaczewski

M.: nieznane. **D.:** 2005 r. **L.:** 1 moneta.

Republika, denar, II–I w. przed Chr. (określenie według znalazcy, bliższych danych brak).

Kęszyce, gm. Bolimów, pow. skierniewicki

M.: pole orne w obrębie ok. 100 m nad rzeką Rawką. **D.:** nie później niż luty 2005 r. (monety nr 1, 3, 4 i 5), sierpień 2006 r. (moneta nr 2). **L.:** 5 monet.

1. **Republika (M. Porcius Laeca)**, denar, rok 125 przed Chr., Rzym, śr. 18 mm, RRC 270/1. **(ryc. 69)**
 Av. Głowa Romy w hełmie w pr., z lewej: LAECA, z prawej: X;
 Rv. Libertas w kwadrydze w pr., powyżej Wiktoria lecąca z wieńcem w l., u dołu:
 [M POR], w odcinku: [ROMA].
 Moneta w słabym stanie zachowania.
2. **Republika**, denar, II w. przed Chr., Rzym, RRC ?. **(ryc. 70)**
 Av. Głowa Romy w hełmie w pr., z lewej X, ew. legendy nieczytelne;
 Rv. Nieokreślone bóstwo w kwadrydze w pr., ew. legendy nieczytelne.
 Moneta w słabym stanie zachowania.
3. **N e r o n**, denar, lata 65–66, Rzym, RIC I 62. **(ryc. 71)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: NERO CAESA[R AVGVSTVS];
 Rv. Okrągła świątynia z sześcioma kolumnami i czterema stopniami, wewnątrz Westa
 siedząca na wprost z głową w lewo trzyma paterę i długie berło, u góry: VESTA.
 Moneta w średnim stanie zachowania.
4. **W e s p a z j a n**, denar, lata 77–78, Rzym, śr. 17 mm, RIC II 109. **(ryc. 72)**
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [CAESAR] VESPASIANVS [AVG];
 Rv. Maciora w l. z trójką młodych, w odcinku: IMP XI[X].
 Moneta w średnim stanie zachowania.
5. **Nieokreślony cesarz z poł. III w. (Filip Arab?)**, sesterc, Rzym, śr. 29 mm,
 RIC IV–V ?. **(ryc. 73)**

Av. Popiersie (w draperii? w wieńcu laur.?) w pr., legenda otokowa niemożliwa do odczytania;

Rv. Stojąca postać kobieca, po bokach S-C, w otoku: P[...].

Moneta w złym stanie zachowania, ukruszona (brak ok. 1/4 krążka).

Kolonia Bolimowska Wieś, gm. Bolimów, pow. skierniewicki

M.: nieznane. **D.:** 2002 r. **L.:** 1 moneta.

H a d r i a n, denar (określenie według znalazcy, bliższych danych brak).

Łaziska, gm. Hów, pow. sochaczewski

M.: nieznane. **D.:** 2002 r. **L.:** 1 moneta.

H a d r i a n, denar (według określenia znalazcy, bliższych danych brak).

Młodzieszyn, gm. loco, pow. sochaczewski

M.: w rejonie walk w ramach Bitwy nad Bzurą. **D.:** nie później niż kwiecień 2005 r.

L.: 1 moneta.

A n t o n i n u s P i u s, denar, lata 140–143, Rzym, RIC III 65.

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: ANTONINVS [AVG PI]VS P P TR P COS III;

Rv. Concordia stojąca w l. trzyma berło i róg obfitości, w otoku: CONC[ORDI]A AVG.

Moneta w słabym stanie zachowania.

Mszczonów, m., pow. żyrardowski, okolica

A) M.: nieznane. **D.:** czerwiec 2005 r. **L.:** 1 moneta.

A n t o n i n u s P i u s, denar, lata 147–158, Rzym, RIC III ?. (ryc. 74)

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [ANTO]NINVS AVG PIVS P P IMP II;

Rv. Zarys postaci kobiecej stojącej w l., w otoku: [...]POT[...].

Moneta w złym stanie zachowania.

B) M.: młody las w oddaleniu ok. 50 m od starego dworku, w obrębie ok. 15 m. **D.:** październik 2006 r. **L.:** 3 monety.

1. H a d r i a n, denar, lata 134–138, Rzym, RIC II 282. (ryc. 75)

Av. Popiersie w pr. z draperią na l. ramieniu, w otoku: HADRIANVS — AVG COS I[II P P];

Rv. Wiktoria stojąca w pr. odchyła połą szaty i trzyma gałązkę skierowaną w dół, w otoku: [V]IC[TO]RIA AVG.

Moneta w średnim stanie zachowania.

2. A n t o n i n u s P i u s, denar, rok 139, Rzym, śr. 19 mm, RIC III 44. (ryc. 76)

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [A]NTONINVS [AVG PIVS P P];

Rv. Modius z czterema kłosami zboża i makówką, w otoku: TR POT COS II.

Moneta w średnim stanie zachowania.

3. M a r e k A u r e l i u s z (A n t o n i n u s P i u s), denar, po 161 r., Rzym, RIC III 430. (ryc. 77)

Av. Głowa w pr., w otoku: DIVVS — ANTONINVS;

Rv. Orzeł stojący w pr. z głową w l. na ołtarzu, w otoku: CONSEC[R]ATIO.

Moneta w średnim stanie zachowania.

C) M.: nieznanne. **D.:** maj 2007 r. **L.:** 1 moneta.

Marek Aureliusz (Faustyna Młodsza), denar, lata 161–176, Rzym, RIC III 677. (ryc. 78)

Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: FAVSTINA — AVGVSTA;

Rv. Fecunditas stojąca w pr. trzyma długie berło i dziecko, w otoku: FECVNDITAS. Moneta w średnim stanie zachowania.

D) M.: nieznanne. **D.:** czerwiec 2007 r. **L.:** 1 moneta.

Hadrian (Sabina), denar, lata 128–134, Rzym, RIC II 398. (ryc. 79)

Av. Popiersie w draperii, we fryzurze z warkoczem w pr., w otoku: SABI[NA AVGVSTA HADRIANI AVG P P];

Rv. Concordia siedząca w l. trzyma patere i opiera łokieć o figurę Spes, pod krzesłem róg obfitości, w otoku: C[ON]C[ORDIA A]AV.

Moneta w złym stanie zachowania.

E) M.: nieznanne, kilka km na zachód od miasta. **D.:** sierpień 2007 r. **L.:** 1 moneta.

Septymiusz Sewer (Geta), denar, rok 209, Rzym, RIC IV 61(a) lub 62(b). (ryc. 80)

Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: P S[EPTIMIVS GETA CAE]S;

Rv. Częściowo widoczny Geta (?) w todzie, w otoku: [PON]TIF COS [II].

Moneta w dobrym stanie zachowania, ułamana (brak ponad 1/2 krążka), ślad po przerwany otworze na lewo od popiersia na awersie.

Oporów, gm. loco, pow. kutnowski**M.:** łąka. **D.:** marzec 2006 r. **L.:** 1 moneta.

Antoninus Pius, denar, lata 148–149, Rzym, śr. 19 mm, RIC III 181. (ryc. 81)

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: ANTONINVS AVG — PIVS P P TR P XII;

Rv. Salus stojąca w l. karmi z patery węża owiniętego wokół ołtarza i trzyma ster oparty na globie, w otoku: COS — [I]II[I].

Moneta w dobrym stanie zachowania.

Regnów, gm. loco, pow. rawski**M.:** kilkadziesiąt metrów na północ od nieokreślonej rzeczki. **D.:** sierpień 2006 r. **L.:** 1 moneta.

Hadrian (Eliusz Cezar), denar, rok 137, Rzym, śr. 17 mm, RIC II 430 lub 431. (ryc. 82)

Av. Głowa w pr., w otoku: L AELIVS — CAESAR;

Rv. Postać kobieca stojąca w l. trzyma nieokreślony atrybut w uniesionej ręce i róg obfitości, w otoku: [T]R PO[T] — COS [II].

Moneta w złym stanie zachowania.

Samice, gm. Skierniewice, pow. skierniewicki, woj. łódzkie**M.:** nieznanne, nad rzeką Rawką. **D.:** nie później niż maj 2007 r. **L.:** 1 moneta.

Trajan, denar, lata 114–117, Rzym, RIC II 334. (ryc. 83)

Av. Popiersie w draperii, w wieńcu laur. w pr., w otoku: IMP CAES NER TRAIAN O[PTIM AVG GERM DAC];

Rv. Virtus stojąca w l. trzyma włócznię i parazonium, l. stopa na hełmie, w otoku:
 PARTHICO P M TR P COS VI P P SPQR.
 Moneta w średnim stanie zachowania.

Skierniewice, m. pow., okolice

A) M.: teren po opuszczonej wsi. **D.:** lata 90. XX w. (monety nr 2 i 3), ok. 2003 r. (moneta nr 1). **L.:** 3 monety.

1. O t h o n, denar, rok 69, Rzym, RIC I 10. (**ryc. 84**)
 Av. Głowa w pr., w otoku: [I]MP OTHO CAESAR AV[G TR P];
 Rv. Securitas stojąca w l. trzyma wieniec i długie berło, w otoku: SECVRI[TAS P R].
 Moneta w średnim stanie zachowania.
2. N e r w a, denar, rok 96, Rzym, śr. 17 mm, RIC II 1.
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: IMP NERVA CAES AVG P M TR P COS II P P;
 Rv. Aequitas stojąca w l. trzyma wagę i róg obfitości, w otoku: AEQVITAS — AVGVSTI.
 Moneta w średnim stanie zachowania.
3. A n t o n i n u s P i u s? (dla M a r k a A u r e l i u s z a?), denar, lata 139–161 (?), Rzym (?), RIC III ?.
 Av. Zarys głowy w pr., legendy niemożliwe do odczytania;
 Rv. Cesarz (?) stojący w l. składa ofiarę nad ołtarzem, legendy niemożliwe do odczytania.
 Moneta w złym stanie zachowania.

B) M.: nieznanne, nad rzeką Skierniewką, ok. 8 km w stronę Łowicza (Bełchów lub okolica?). **D.:** 2003 r. lub 2004 r. **L.:** 1 moneta.

A n t o n i n u s P i u s, denar, lata 147–158, Rzym, RIC III 164 lub podobne z kolejnych lat. (**ryc. 85**)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: ANTONINVS AVG — PIVS P P [...];
 Rv. Geniusz stojący w l. trzyma paterę i kłosy zboża, w otoku: [C]O[S] — IIII.
 Moneta w złym stanie zachowania.

Sochaczew, m. pow., okolica

A) M.: pole orne nad rzeką w obrębie ok. 10 m. **D.:** 2005 r. **L.:** 2 monety.

1. T r a j a n, denar, lata 103–111, Rzym, śr. 18 mm, RIC II 147. (**ryc. 86**)
 Av. Popiersie w wieńcu laur. w pr. z draperią na l. ramieniu, w otoku: [IM]P TRAIANO AVG GER DAC P M TR P;
 Rv. Trofea z jedną okrągłą i jedną owalną tarczą, u dołu dwa miecze, dwa oszczepy i dwie tarcze, w otoku: COS V P P SPQR OPTIMO PRINC.
 Moneta w dobrym stanie zachowania.
2. M a r e k A u r e l i u s z (A n t o n i n u s P i u s), denar (subaeratus?), po 161 r., Rzym, RIC III 439–442. (**ryc. 87**)
 Av. Głowa w pr., w otoku: DIVVS — [AN]TONIN[VS];
 Rv. Wyobrażenia nieczytelne, w otoku: [DIVO] PIO.
 Moneta w złym stanie zachowania, mocno skorodowana.

B) M.: ok. 12 km od miasta, w obrębie ok. 5 m przy trakcie leśnym w Puszczy Miedniewskiej. **D.:** listopad 2006 r. **L.:** 2 monety.

1. **Antoninus Pius**, denar, lata 145–161, Rzym, RIC III 136. (**ryc. 88**)
Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: ANTONINVS — AVG PIVS P P;
Rv. Uściśnięte ręce trzymają kłosa i kaduceusz, w otoku: COS — IIII.
Moneta w słabym stanie zachowania.
  2. **Antoninus Pius**, sesterc, rok 161, Rzym, RIC III 1043. (**ryc. 89**)
Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: [AN]TONINVS AVG PIVS P P TR P XXIII;
Rv. Libertas stojąca w l. trzyma *abacus* i róg obfitości, po bokach S-C, w otoku: [CONG AVG V]IIII COS IIII.
Moneta w słabym stanie zachowania.
- C) M.:** pole orne. **D.:** nie później niż listopad 2006 r. **L.:** 1 moneta. **Kom.:** w pobliżu znaleziono fragmenty ceramiki.
Antoninus Pius (Faustyna Starsza), denar, lata 141–161, Rzym, RIC III 363. (**ryc. 90**)
Av. Popiersie w draperii w pr., w otoku: [DIVA] — FAVSTINA;
Rv. Junona siedząca w pr. trzyma berło, w otoku: AVGV-S[TA].
Moneta w złym stanie zachowania.
- D) M.:** przy starym brodzie na rzece Bzurze, 2 monety po jednej stronie rzeki i 1 po przeciwnej. **D.:** listopad 2006 r. (monety nr 1 i 2) i styczeń 2007 r. (moneta nr 3) **L.:** 3 monety.
1. **Trajan**, denar, lata 101–102, Rzym, śr. 18 mm, RIC II 56. (**ryc. 91**)
Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: IMP CAES NERVA TRAIAN AV[G GERM];
Rv. Felicitas stojąca w l. trzyma kaduceusz i róg obfitości, w otoku: P M TR P COS IIII P P.
Moneta w średnim stanie zachowania.
  2. **Trajan**, denar (subaeratus?), lata 101–102, Rzym, śr. 18 mm, RIC II 60. (**ryc. 92**)
Av. Głowa w wieńcu laur. w pr. z draperią na l. ramieniu, w otoku: IMP CAES NERVA TRAIAN AVG GERM;
Rv. Wiktoria krocząca w l. trzyma wieniec i liść palmowy, w otoku: P M TR P COS IIII P P.
Moneta w średnim stanie zachowania.
  3. **Trajan**, denar subaeratus, lata 103–111, Rzym, śr. 19 mm RIC II 147. (**ryc. 93**)
Av. Popiersie w wieńcu laur. w pr. z draperią na l. ramieniu, w otoku: [IMP TRAIANO] AVG GER DAC P M TR P;
Rv. Trofea z jedną okrągłą i jedną owalną tarczą, u dołu dwa miecze, dwa oszczepy i dwie tarcze, w otoku: COS V P P SPQR OPTIMO PRINC.
Moneta w średnim stanie zachowania.
- E) M.:** nieznanne, w kierunku Łowicza. **D.:** nie później niż styczeń 2007 r. **L.:** 1 moneta.
Republika (L. M e m m i u s), denar, lata 109–108 przed Chr., Rzym, śr. 19 mm, RRC 304/1. (**ryc. 94**)
Av. Głowa młodzieńca (Apolla?) w wieńcu dębowym w pr., z prawej znak wartości X, na twarzy młodzieńca odciski punc „S” i „+”;
Rv. Dioskurowie stojący na wprost pomiędzy swoimi końmi trzymają włócznie, w odcinku: [L ME]MM[I].
Moneta w słabym stanie zachowania.

F) M.: miejsce po starej karczynie. **D.:** listopad 2007 r. **L.:** 1 moneta.

Antoninus Pius, denar, lata 150–151, Rzym, śr. 19 mm, RIC III 202. (**ryc. 95**)
 Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: IMP CAES T AEL HADR ANTONINVS
 AVG PIVS P P;

Rv. *Tranquillitas* stojąca w pr. trzyma ster i kłosy zboża, w odcinku: TRANQ, w otoku:
 TR POT XIII — COS IIII.

Moneta w średnim stanie zachowania.

Stegna, gm. Hów, pow. sochaczewski

M.: nieznane. **D.:** 2003 r. **L.:** 1 moneta.

Faustyna Starsza lub Młodsza, denar (według określenia znalazcy, bliższych danych brak).

Szymanów, gm. Teresin, pow. sochaczewski

M.: pole orne; monety nr 1 i 4 oraz bryłka srebra w promieniu ok. 10 m, moneta nr 2 w oddaleniu ok. 300–400 m, moneta nr 3 w oddaleniu ok. 1 km. **D.:** maj 2006 r. (monety nr 1, 2 i 4), wrzesień 2006 r. (moneta nr 3). **L.:** 4 monety oraz bryłka stopionego srebra o wadze zbliżonej do rzymskiego denara.

1. *Trajan*, denar, lata 103–111, Rzym, śr. 19 mm, RIC II 116. (**ryc. 96**)

Av. Popiersie w wieńcu laur. (z draperią na l. ramieniu?), w otoku: [IMP TRAI]NO
 [AVG] GER [DA]C [P] M T[R] P;

Rv. *Roma* siedząca w l. trzyma Wiktorię i włócznię, w otoku: [COS V P P SP]QR
 OPTIMO PRINC.

Moneta w złym stanie zachowania (przepalona?).

2. *Hadrian*, denar, lata 134–138, Rzym, śr. 18 mm, RIC II 297. (**ryc. 97**)

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: HADRIANVS — AVG COS III P P;

Rv. *Personifikacja Egiptu* odpoczywająca w l. trzyma *sistrum* i opiera się l. łokciem na
 koszu, z l. ibis w pr., w otoku: AEGYPTOS.

Moneta w dobrym stanie zachowania.

3. *Antoninus Pius*, denar, lata 145–161, Rzym, śr. 18 mm, RIC III 137. (**ryc. 98**)

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: ANTONINVS — AVG PIVS P P;

Rv. *Uskrzydłona błyskawica* na tronie, w otoku: COS — IIII.

Moneta w słabym stanie zachowania.

4. *Kommodus*, denar, lata 191–192, Rzym, śr. 17 mm, RIC III 254a. (**ryc. 99**)

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: L [AEL AVREL COMM P FEL];

Rv. *Herkules* stojący w l. trzyma maczugę i lwia skórę w l. ręce a pr. ręką kładzie
 wieniec na trofeach stojących z l., w otoku: [HER]CVL[I R]O[MA]NO AVG.

Moneta w złym stanie zachowania (przepalona?).

Ziąbki, gm. Bolimów, pow. skierniewicki

A) M.: nieznane. **D.:** 2001 r. (moneta nr 3), sierpień 2002 r. (monety nr 1 i 2). **L.:** 3 monety.

1–2. *Marek Aureliusz*, denary (2; określenie według znalazcy, bliższych danych brak).

3. *Faustyna (Starsza lub Młodsza)*, „mała moneta brązowa” — denar sub-aeratus? (określenie według znalazcy, bliższych danych brak).

B) M.: nieznanne, nad rzeką Rawką. **D.:** październik 2004 r. **L.:** 1 moneta.

W e s p a z j a n, denar (subaeratus?), lata 69–71, Rzym, RIC II 10. **(ryc. 100)**

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., legenda otokowa nieczytelna;

Rv. Pax siedząca w l. trzyma gałązkę i kaduceusz, w otoku: [C]O[S I]TER — TR POT.

Moneta w złym stanie zachowania, mocno skorodowana.

Żelazowa Wola, gm. Sochaczew, pow. sochaczewski

M.: pole orne. **D.:** nie później niż sierpień 2006 r. **L.:** 1 moneta.

M a r e k A u r e l i u s z (?), denar, lata 161–180 (?), Rzym (?), śr. 18 mm, RIC III ? **(ryc. 101)**

Av. Głowa lub popiersie w wieńcu laur. w pr., legendy nieczytelne;

Rv. Nieczytelny.

Moneta w złym stanie zachowania, skorodowana, ukruszona (brak ok. 1/3 krążka).

Żyrardów, m. pow., okolica

A) M.: pole orne. **D.:** nie później niż lipiec 2006 r. **L.:** 1 moneta.

W e s p a z j a n, denar, lata 70–72, Rzym, śr. 17 mm, 2,08g, RIC II 30.

Av. Głowa w wieńcu laur. w pr., w otoku: IMP CAES VESP AVG P M;

Rv. Naczynia ofiarne, u góry AVGVR, u dołu TRI POT.

Moneta w słabym stanie zachowania.

B) M.: pole orne. **D.:** nie później niż październik 2006 r. **L.:** 2 monety.

1. S e p t y m i u s z S e w e r, denar, lata 196–197, Rzym, RIC IV 79 (odm.). **(ryc. 102)**

Av. Popiersie w wieńcu laur. w pr. (z draperią na l. ramieniu?), w otoku: [L SEPT SE]V PERT AVG IMP VIII;

Rv. Herkules stojący w pr. opiera się na maczudze i trzyma łuk, na lewym ramieniu lwia skóra, w otoku: [HERCVLI DEFENS].

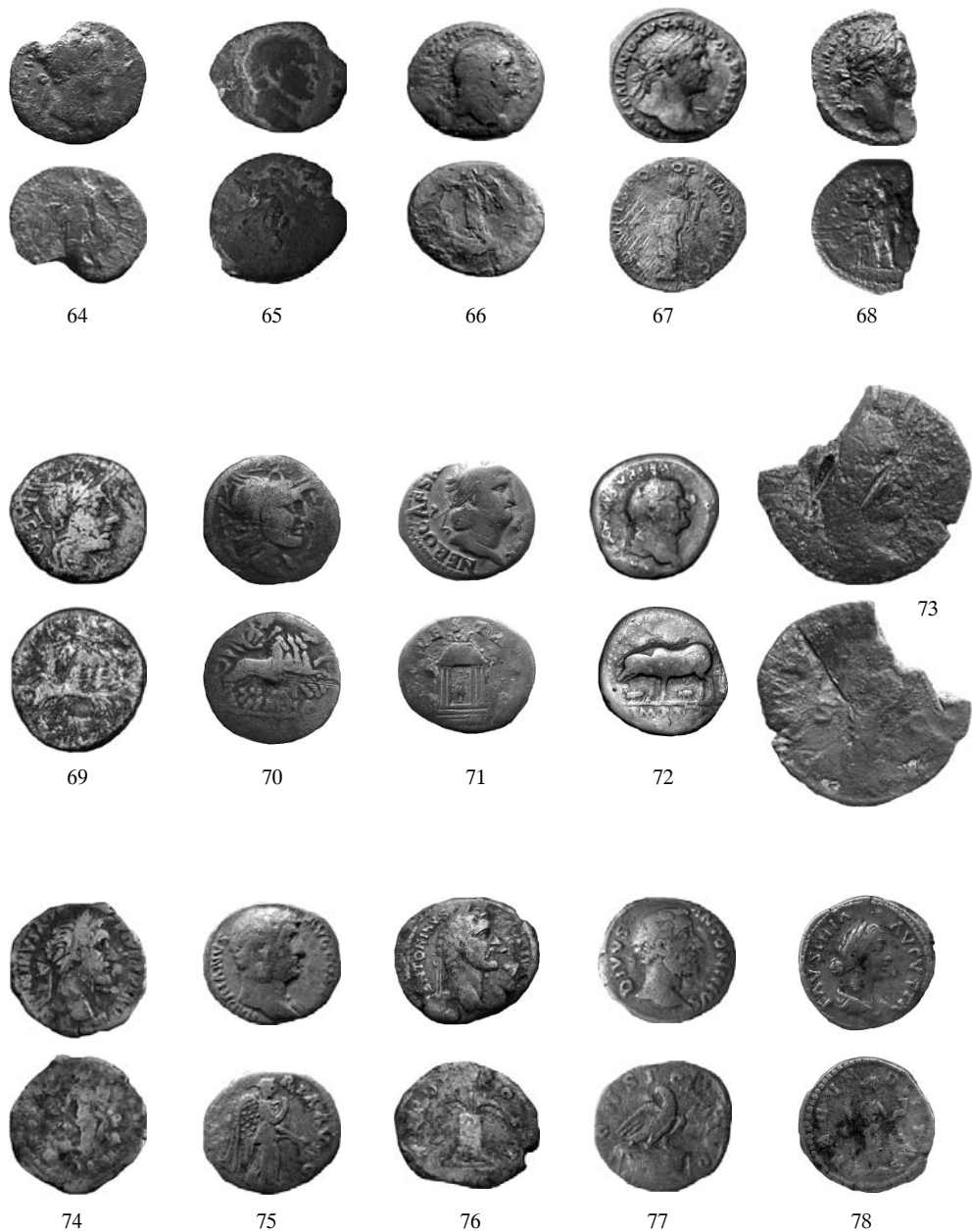
Moneta w średnim stanie zachowania.

2. P o s t u m u s (259–268), antoninian, nieokreślona mennica galijska, RIC V ? **(ryc. 103)**

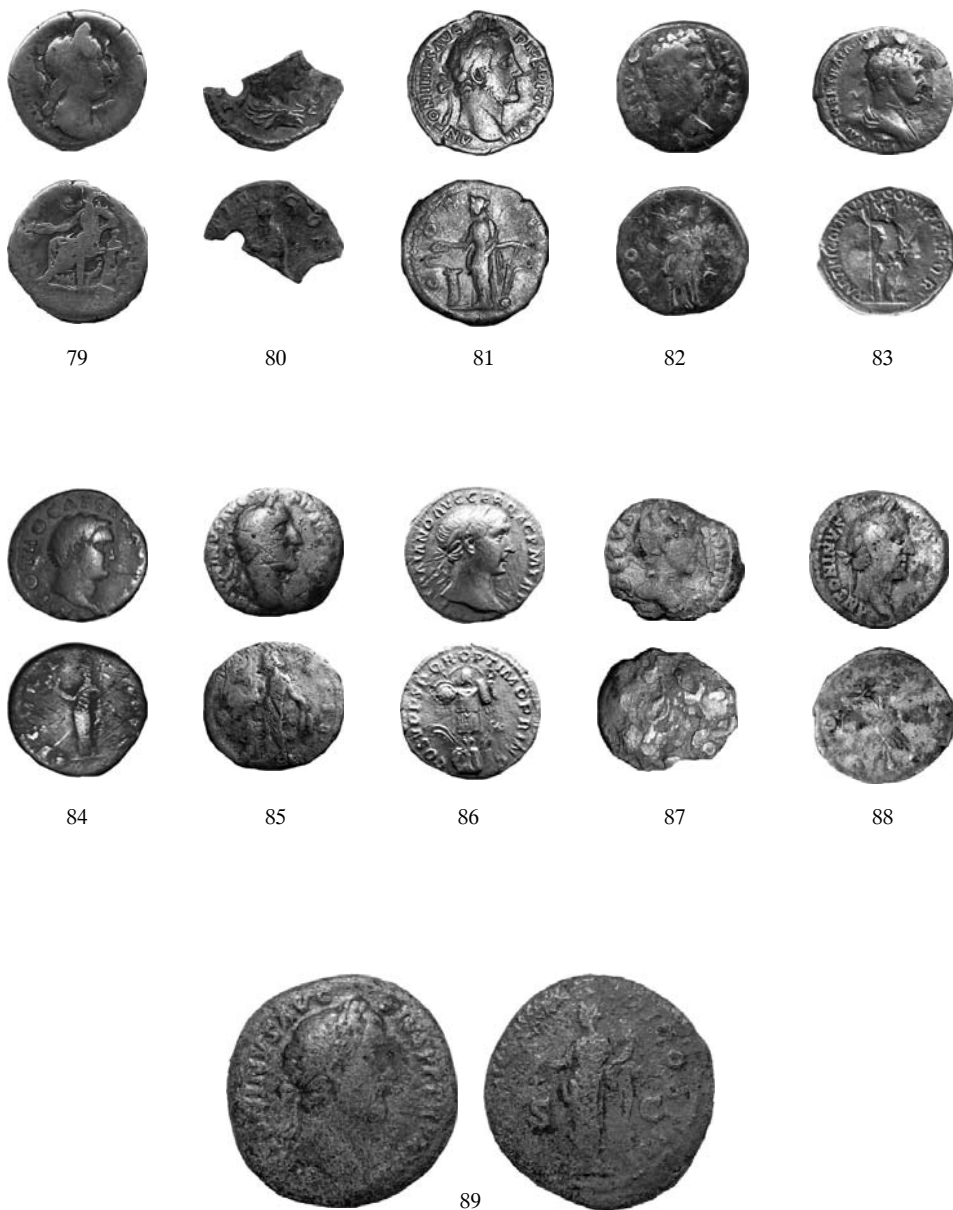
Av. Popiersie w draperii i w pancerzu, w koronie promienistej w pr., w otoku: IMP C POSTVMVS P F AVG;

Rv. Wklęsły negatyw awersu.

Moneta w dobrym stanie zachowania, destrukcyjna.

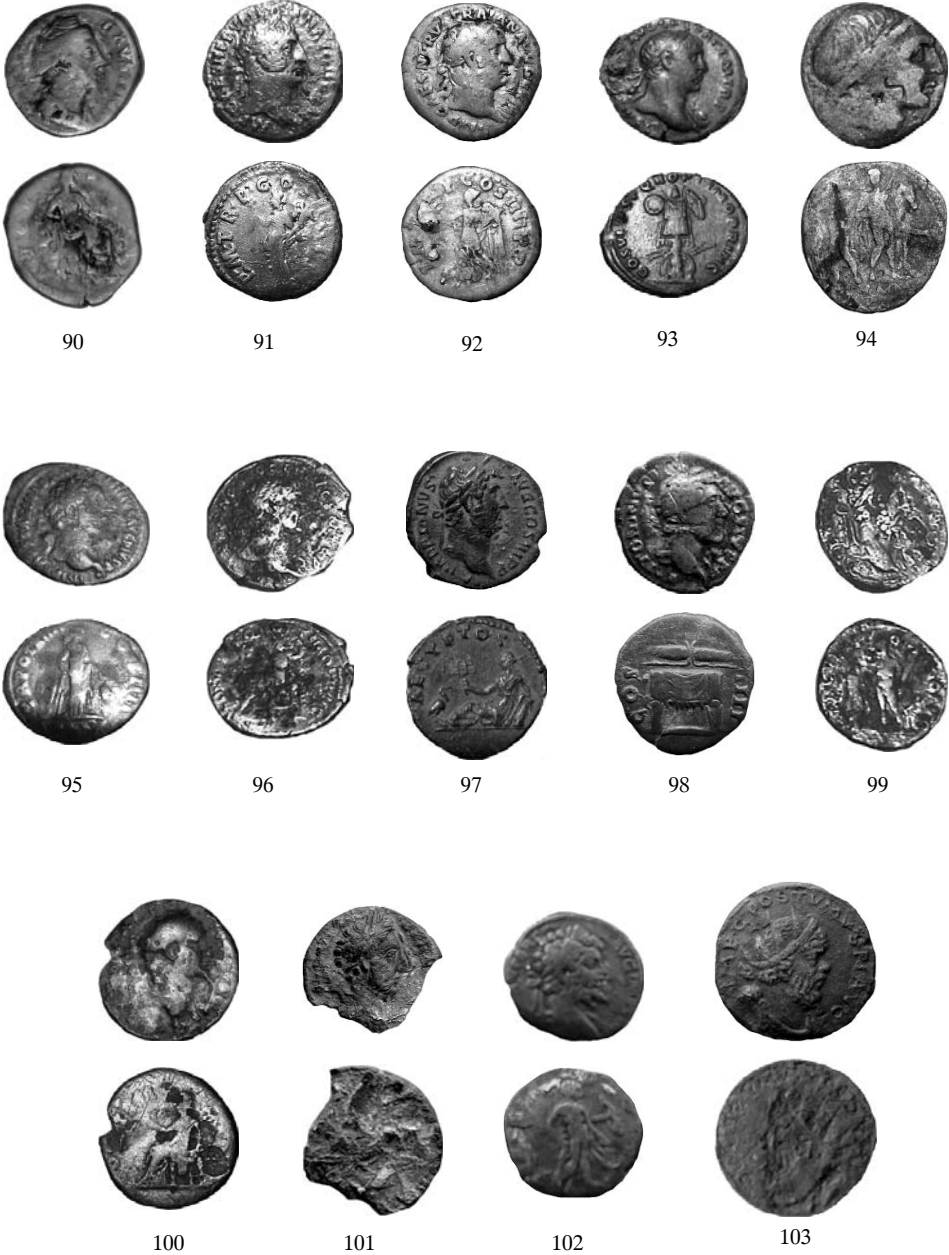

Ryc. 64–78. Dorzecze Bzury — monety rzymskie ze znalezisk drobnych: 64–65. Czerwona Niwa; 66–68. Elżbietów; 69–73. Kęszyce; 74–78. Mszczonów — okolica. Skala ok. 1:1 (fot. anonimowych autorów)

Ryc. 79–89. Dorzecze Bzury — monety rzymskie ze znalezisk drobnych: 79–80. Mszczonów — okolica; 81. Oporów; 82. Regnów; 83. Samice; 84–85. Skierniewice — okolice; 86–89. Sochaczew — okolica. Skala ok. 1:1 (fot. anonimowych autorów)

Ryc. 90–103. Dorzecze Bzury — monety rzymskie ze znalezisk drobnych: 90–95. Sochaczew — okolica; 96–99. Szymanów; 100. Ziąbki; 101. Żelazowa Wola; 102–103. Żyrardów — okolica. Skala ok. 1:1 (fot. anonimowych autorów)

* * *

Zważywszy na okoliczności odkrycia trzech opisanych wyżej zespołów denarów z Krzyżanówka, Soboty i okolic Sochaczewa, należy je uznać za rozwleczone orką skarby. Za taką interpretacją przemawia również brak subaeratów oraz rozkład chronologiczny uchwyconych monet⁹, typowy dla skarbów denarów odkrytych dotychczas na ziemiach polskich¹⁰ (tabela 1).

Tabela 1. Skład nowo zarejestrowanych skarbów z dorzecza dolnej i środkowej Bzury

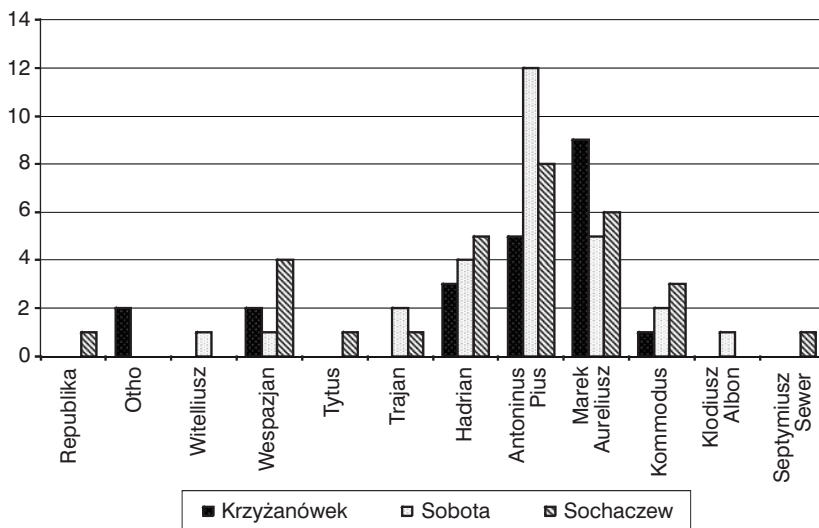
Panowanie	Krzyżanówek	Sobota	Sochaczew (okolica)
Republika? (do 27 przed Chr.)			1
Otho	2		
Witelliusz? (69)		1	
Wespazjan (69–79)	2	1	3 + 1?
Tytus (79–81) Wespazjan			1
Trajan (98–117)		2	1
Hadrian (117–138)	2	3	5
Sabina	1	1	
Antoninus Pius (138–161)	4	6	4
Faustyna Starsza	1	4	1 + 1?
Marek Aureliusz		2	2
Marek Aureliusz (161–180)	4	3	2
Antoninus Pius	1		
Faustyna Młodsza	2		2
Lucjusz Werus		1	
Lucylla	2		2
Kommodus		1	
Kommodus (180–192)	1	1	3
Kryspina		1	
Klodiusz Albin? (193–197)		1	
Septymiusz Sewer (193–211)			1
Nieokreślone		18 + ok. 200	6
RAZEM:	22 denary	46 + ok. 200 denarów	36 denarów

Monety w ramach trzech rozpatrywanych zespołów zawierają się pomiędzy latami następującymi bezpośrednio po śmierci Nerona (68 r. po Chr.), a pierwszymi latami panowania Septymiusza Sewera (od 193 r.), a jedynie w depozycie z Krzyżanówka brak

⁹ Por. A. B u r s c h e, *Dalsze monety ze skarbu w Liwie, powiat Węgrów. Trzeciowieczne denary na terenach Barbaricum*, [w:] W. Kaczanowicz [red.], *Studia z dziejów antyku. Pamięci Profesora Andrzeja Kunisza*, Katowice 2004, s. 200–202.

¹⁰ Por. A. K u n i s z, *Katalog skarbów monet rzymskich odkrytych na ziemiach polskich*, Warszawa 1973 (Materiały do prahistorii ziem polskich, cz. V, z. 5).

jest denarów młodszych niż z okresu panowania Kommodusa (180–192). Poza wyznaczonymi w ten sposób ramami chronologicznymi pozostaje tylko moneta republikańska w skarbie z okolic Sochaczewa, co nie jest zjawiskiem nadzwyczajnym, bo pojedyncze denary z okresu Republiki występują sporadycznie w skarbach pierwszo- i drugowiecznych denarów z terenu Polski¹¹. Jak łatwo zauważyć, największa część monet we wszystkich trzech depozytach datowana jest na panowania Antoninusa Piusa i Marka Aureliusza. Liczba zarejestrowanych monet z opisywanych depozytów jest stosunkowo niewielka, co nie pozwala na traktowanie uchwyconych monet jako reprezentatywnych prób statystycznych i wyciąganie na tej podstawie dalej idących wniosków.

Ryc. 104. Datowane denary ze skarbów według emitentów

Znacznie ciekawiej od zawartości skarbów przedstawia się domniemany sposób ich zdeponowania. Jak można wywnioskować z bardzo lakonicznych w większości przypadków opisów miejsc znalezienia monet, zostały one odkryte w bliskiej odległości od rzeki. Ponadto fakt rozwleczenia skarbów orką sugeruje, że pierwotnie znajdowały się one stosunkowo płytko pod ziemią. Niestety nie mamy wystarczających wskazówek pozwalających na rekonstrukcję sposobu lub stwierdzenie braku zabezpieczenia depozytów. Wszystkie opisane wyżej cechy upodabniają nowo publikowane skarby do największego z uchwyconych dotychczas depozytów z dorzecza Bzury, tj. do zespołu z Drzewicza Nowego, dokładnie opisanego i zanalizowanego w monografii A. Krzyżanowskiej¹². Cały czas podkreślając szczątkowy charakter pozyskanych danych na temat nowych skarbów można postawić bardzo ostrożną hipotezę o występowaniu w dorzeczu dolnej

¹¹ Zob. Kunisz, *o.c.*, nr 21 s. 27, nr 89 s. 68, nr 100 s. 75, nr 122 s. 90, nr 170 s. 120, nr 188, s. 131 oraz A. Krzyżanowska, *Skarb denarów rzymskich z Drzewicza*, Wrocław 1976, s. 14.

¹² Krzyżanowska, *o.c.*

i środkowej Bzury całego szeregu skarbów typu Drzewicz. Być może należałoby je traktować jako depozyty o charakterze rytualnym¹³.

Charakteryzując rozkład terytorialny nowych znalezisk (zob. ryc. 105) można wyróżnić kilka interesujących prawidłowości. Po pierwsze, nowo odkryte skarby, również w połączeniu z depozytami dawniej zarejestrowanymi, nie tworzą wyraźnych skupisk¹⁴ i są dość równomiernie rozsiane po prawie całym interesującym nas obszarze. Po drugie, w przeciwieństwie do skarbów, znaleziska drobne wyraźnie koncentrują się w zachodniej części dorzecza Bzury, w szczególności wzdłuż Utraty, Pisi i Rawki. Jednocześnie można zaobserwować prawie całkowity brak nowych znalezisk drobnych z dorzecza środkowej Bzury przy dość licznym rejestrowaniu takich znalezisk w ramach odkryć dawniejszych. Prawdopodobnie mamy w tym przypadku do czynienia z nierównomiernym dotarciem do informacji o nowych znaleziskach dokonywanych na różnych obszarach — tym bardziej, że dorzecza środkowej Bzury w okresie wpływów rzymskich w żadnym razie nie można uznać za pustkę osadniczą¹⁵.

Wartość poznawczą informacji o nowych znaleziskach w znacznym stopniu zmniejszają nieściśle określenia miejsc odkrycia monet. Wskazywanie miejsca znalezienia jako okolic pobliskiej, większej miejscowości może powodować wiele nieporozumień i skutkować wykazywaniem nieistniejących w rzeczywistości skupisk znalezisk wokół lokalnych ośrodków miejskich. Przykładowo przekłamania mogą wystąpić w przypadku odkryć opisanych jako pochodzące z okolic Sochaczewa, Żyrardowa lub Skierniewic. Ponadto nie jest wykluczone, że na przykład znalazca z Warszawy opíše dane znalezisko jako pochodzące z okolic Żyrardowa, a osoba patrząca z perspektywy łódzkiej określi to samo odkrycie jako dokonane w okolicy Skierniewic. W przypadku znalezisk drobnych ze stosunkowo precyzyjną lokalizacją, znacząca część nowych odkryć pochodzi z miejscowości, na terenie których odnotowano stanowiska archeologiczne z okresu wpływów rzymskich. Dotyczy to przykładowo Bolimowskiej Wsi¹⁶, Kęszyc¹⁷,

¹³ Por. A. Bursche, *Function of Roman coins in Barbaricum of Later Antiquity. An anthropological essay*, [w:] A. Bursche, R. Ciołek, R. Wolters [red.], *Roman Coins outside the Empire. Ways and Phases, Contexts and Functions*, Wetteren 2008 (Collection Moneta t. 82), s. 403–404.

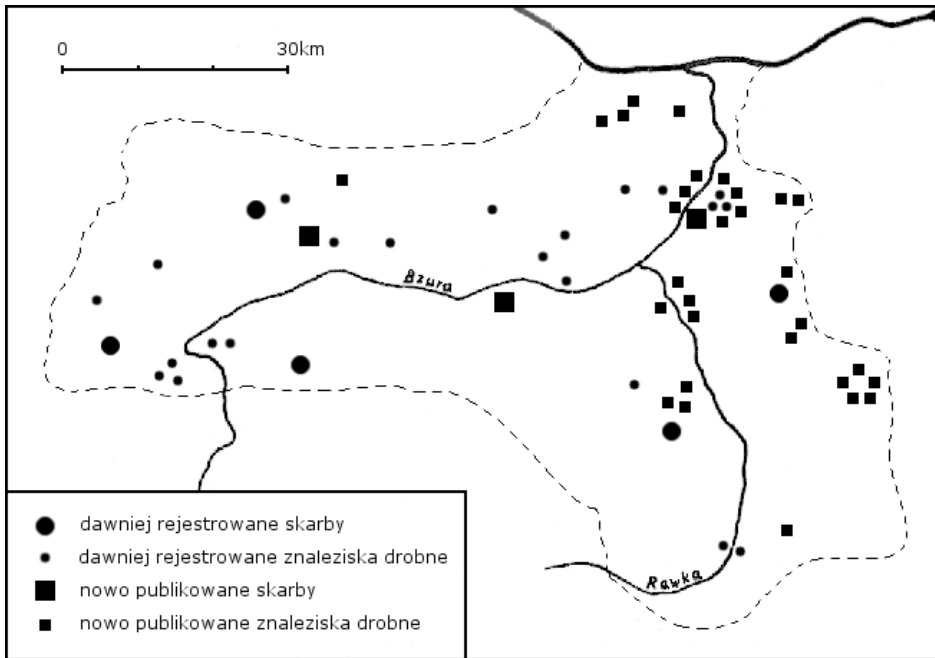
¹⁴ Przy założeniu, że stanowiska z okolic Żyrardowa i Sochaczewa należałoby wiązać z osadnictwem z dorzecza Bzury (zob. przypis 2). W odwrotnym przypadku znaleziska z tego rejonu tworzą wyraźne skupisko z odkryciami (również skarbami) z obszaru tzw. Mazowieckiego Centrum Metalurgicznego. Zob. np. S. Woyda, *Mazowieckie Centrum Metalurgiczne z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich*, [w:] S. Orzechowski [red.], *Hutnictwo świętokrzyskie oraz inne centra i ośrodki starożytnej metalurgii żelaza na ziemiach polskich*, Kielce 2002, s. 121–154, oraz por. Krzyżanowska, o.c., s. 16–17 i S. Kubiak, *Znaleziska monet rzymskich z Mazowsza i Podlasia*, Wrocław 1979, mapa na wkładce.

¹⁵ Por. J. Wielowiejski [red.], *Prahistoria ziem polskich*, Tom V: *Późny okres lateński i okres rzymski*, Wrocław 1981, mapy ryc. 31 i 32; K. Godłowski, *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, Wrocław 1985, s. 45 i 84 oraz mapy nr 3–6 na wkładkach; T. Dąbrowska, T. Liána, *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich na Mazowszu*, [w:] K. Godłowski [red.], *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków 1986, s. 147–166, oraz Skowron, o.c.

¹⁶ Skowron, o.c., poz. 31, s. 118.

¹⁷ *Ibidem*, poz. 81, s. 120.

Szymanowa¹⁸ i Ziąbek¹⁹. Stąd już tylko jeden krok do stwierdzenia, że znalezione tam monety pochodzą ze stanowisk archeologicznych, tym bardziej, że w Szymanowie wraz z denarami odkryto stopioną bryłkę srebra o wadze zbliżonej do monety o tym nominale. Z jednej strony stwierdzenie takie jest przyczynkiem do bezpośredniego powiązania drobnych znalezisk monet rzymskich z osadnictwem z okresu wpływów rzymskich, z drugiej jednak prowadzi do bardzo nieprzyjemnej konkluzji, że stanowiska archeologiczne są, systematycznie ogoławane z monet i zapewne również z innych zabytków²⁰. Kończąc to krótkie omówienie rozkładu terytorialnego znalezisk warto zwrócić uwagę na dość liczne odkrycia dokonane pod Mszczonowem, które trudno powiązać ze znanymi stanowiskami osadniczymi.

Ryc. 105. Rozmieszczenie odkryć monet rzymskich z dorzecza dolnej i środkowej Bzury: znaleziska dawniej rejestrowane²¹ i nowo publikowane

Większość monet z nowych znalezisk drobnych to pierwszo- i drugowieczne denary, co — podobnie jak w przypadku skarbów — jest charakterystyczne dla środkowej Polski. Zestaw monet tego nominału uzupełnia jedna moneta z początku III w. Wśród

¹⁸ *Ibidem*, poz. 196–199, s. 132.

¹⁹ *Ibidem*, poz. 238–241, s. 134.

²⁰ Odrębną kwestią jest, na ile osoby poszukujące zabytków na terenie użytków rolnych są świadome penetrowania, a co za tym idzie niszczenia stanowisk archeologicznych. Nie zmienia to jednak faktu, że stanowiska te są w mniejszym lub większym stopniu dewastowane.

²¹ Na podstawie K u b i a k, *o.c.*, mapa na wkładce.

Tabela 2. Monety z nowo zarejestrowanych znalezisk drobnych z dorzecza dolnej i środkowej Bzury

Panowanie	AR (w tym subaeraty)	AE	RAZEM:
Republika (do 27 przed Chr.)	3 + 1?		3 + 1?
Neron (54–68)	1		1
Otho (69)	1		1
Wespazjan (69–79)	5 (1?)		5
Trajan (98–117)	7 + 1? (1 + 1?)		7 + 1?
Hadrian (117–138)	2 + 2?		2 + 2?
Sabina	1		1
Eliusz Cezar	1		1
Antoninus Pius (138–161)	11	1	12
Faustyna Starsza	1		1
Marek Aureliusz	1?		1?
Marek Aureliusz (161–180)	3?		3?
Antoninus Pius	2 (1?)		2
Faustyna Młodsza	1		1
Ant. Pius lub M. Aur. (138–180)			
Faustyna St. lub Mł.	2? (1?)		2?
Kommodus (180–192)	1		1
Septymiusz Sewer (193–211)	1		1
Geta	1		1
Filip Arab? (244–249)		1	1
Postumus (259–268)	1		1
Konstantyn I (306–337)			
Miasto Rzym		1	1
Konstancjusz II (337–361)		1	1
RAZEM:	50 (1 + 4?)	4	54

denarów odnotowano pięć subaeratów (w tym cztery domniemane²²). Jest to kolejne potwierdzenie powszechnego występowania tego typu monet w znaleziskach z terenu naszego kraju²³. Ponadto do systematycznie poszerzającej się, ale wciąż skromnej listy

²² Określenie większości egzemplarzy zostało dokonane na podstawie zdjęć, co znacznie utrudniło wychwycenie denarów posrebrzonych. W stosunku do niektórych monet można się jedynie domyślać, że są one subaeratami, jednakże hipotezy tej nie da się potwierdzić bez oględzin oryginałów monet, co w większości przypadków nie było możliwe.

²³ Zob. np. A. Kunisz, *Studies on the finds of Roman coins in Poland during the past three decades. A tentative approach*, WN XL (Polish Numismatic News VI), 1996, s. 19–30; A. Bursche, *Denarii subaerati from the Jakuszowice settlement in north Małopolska*, WN XL (Polish Numismatic News VI), 1996, s. 31–42. Na temat subaeratów w skarbach denarów rzymskich zob. również B. Paszkiewicz, *Jeszcze dwa fragmenty skarbu monet rzymskich z Żulic*, WN XLIII, 1999, s. 104–105.

znalezisk denarów republikańskich z ziem polskich²⁴ można dopisać cztery kolejne monety (w tym jedną prawdopodobną) z dorzecza Bzury. Dopełnienie nowo publikowanych monet ze znalezisk drobnych stanowią pojedyncze sestertce z II w. i z połowy III w., antoninian z 2. połowy III w. oraz dwa czwartowieczne brązy. Co ciekawe, wspomniany trzeciowieczny sesterc został znaleziony na jednym stanowisku z czterema wczesnymi denarami: dwoma republikańskimi i dwoma cesarskimi z I w. Bardzo interesującym numizmatem jest przytoczony wyżej antoninian Postumusa, jako stosunkowo często spotykany wśród monet rzymskich destrukcyjnie menniczy, powstały na skutek omyłkowego podania do wybicia dwóch sklejonych ze sobą krążków. W ten sposób powstała moneta z prawidłowym odciskiem stempla awersu i wklęsłym negatywem awersu na rewersie.

Ze względu na znaczną liczbę rejestrowanych skarbów i znalezisk drobnych, dorzecze dolnej i środkowej Bzury jawi się obecnie jako teren o jednej z największych koncentracji odkryć monet rzymskich na terenie Mazowsza oraz Polski w ogóle. Do niedawna dzielnica mazowiecka, a w jej ramach także opisywany obszar, były w poważnym stopniu niedoszacowane pod względem występowania tam znalezisk monet rzymskich²⁵. Z tego względu podjęto tutaj próbę poszerzenia bazy źródłowej dla terenów, które na skutek zaszczości historycznych nie mogą cieszyć się tak dużą liczbą zarejestrowanych dawniej odkryć, jak na przykład ziemie obecnej Polski Zachodniej i Północnej²⁶.

WYKAZ SKRÓTÓW

LRBC — *Late Roman Bronze Coinage*, t. I–II, (wyd. P. V. Hill, J. P. C. Kent, R. A. G. Carson), reprint Spink & Son Ltd., London 1976.

RIC — *The Roman Imperial Coinage*, t. I–X (wyd. H. Mattingly, E. A. Sydenham, C. H. V. Sutherland, R. A. G. Carson, P. H. Webb, J. W. E. Pearce, P. M. Brunn, J. P. C. Kent), London 1923–1994 (tom I — wydanie 2.; tom II — wydanie 1.).

RRC — M. H. Crawford, *The Roman Republican Coinage*, Cambridge 1974.

- M.** — miejsce znalezienia
Ok. — okoliczności
D. — data znalezienia
L. — liczba znalezionych monet
Kom. — komentarz

²⁴ Na temat występowania monet republikańskich w Polsce zob. A. Kunisz, *Skarb rzymskich denarów z okresu Republiki i cesarza Augusta odkryty w Polańcu, pow. Staszów*, Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego VI, 1969, s. 103–159; J. Kolenko, *O skarbie monet rzymskich z Polańca*, Biuletyn Numizmatyczny, 1986, nr 9–12, s. 161–165; A. Bursche, *Czy skarb z Polańca był łupem z bitwy w Lesie Teutoburskim?*, [w:] A. Bursche, M. Mielczarek, W. Nowakowski [red.], *Nunc de Svebis dicendum est...*, Warszawa 1995, s. 85–91.

²⁵ Por. A. Bursche, *Later Roman-Barbarian Contacts in Central Europe. Numismatic Evidence*, SFMA 11, Berlin 1996, s. 44–48 i 53.

²⁶ Por. J. Kolenko, *Rola studiów źródłowych w badaniach nad importami rzymskimi znajdowanymi na terenie Barbaricum*, [w:] *Świat antyczny i barbarzyńcy. Teksty, zabytki, refleksja nad przeszłością*, Warszawa 1998, s. 13.

ARKADIUSZ DYMOWSKI

NEW FINDS OF ROMAN COINS FROM THE BASIN OF THE RIVER BZURA

(Summary)

In the years 2004–2007 a number of interesting discoveries of Roman coins occurred in the basin of the river Bzura in central Poland. Among them the most notable are three hoards of denarii: from Krzyżanówek, Sobota and the region of Sochaczew. The original size of these assemblages is hard to estimate. With a probability bordering on certainty we may assume that only a part of the coins scattered by ploughing was recovered. Coins from the three hoards are confined to the period between the death of Nero (54–68 AD) and the first years of the reign of Septimius Severus (193–211 AD). Only a supposed Republican coin belonging to one of the hoards falls outside these chronological limits. Much more interesting than the content of the hoards is what we may surmise to have been the manner of their deposition. As may be concluded from what in most cases are rather laconic descriptions of the place of discovery of the coins, they were discovered not far from the river. Moreover, the fact that they had been scattered by ploughing suggests that originally they rested at a relatively shallow depth in the ground. From the described circumstances the recently discovered hoards are all similar to the largest deposit recorded on the river Bzura so far — the hoard from Drzewicz Nowy, described in detail and analysed in a monograph of A. Krzyżanowska (1976). The vestigial character of the data on the new hoards makes it possible only to propose a very cautious hypothesis as to the occurrence in the basin of the Bzura of a whole series of hoards of ‘Drzewicz type’, probably deposited for votive reasons.

In the same area 54 silver and bronze Roman coins from 33 recent small finds were also registered. Most of them were denarii of the first and second centuries, including five *subaerati* (1 certain and 4 supposed). Only one of the recently found denarii had been struck in the third century. The rest of the newly discovered coins were two sestertii of the second and third centuries and two bronzes of the fourth century. On the basis of various premises (*eg.* coin finds from localities known through archaeological excavations) it is possible to assume that sizable numbers of these coins were discovered at a specific archaeological site and could be regarded as a settlement or grave find.

The basin of the river Bzura, heavily populated during the Roman Period, abounds in finds of Roman coins and has yielded one of the largest concentration of recorded Roman coin finds in Poland.

Translated by Joanna Skórska

Adres autora/Author's address:
arekdym@yahoo.com